

ROLLO MAY 'DE TANRI TASAVVURU VE PSİKOLOJİK YANSIMALARI

GOD REPRESENTATION AND ITS PSYCHOLOGICAL REFLECTIONS IN ROLLO MAY

ÖZER ÇETİN

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
Assoc. Prof., Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Psychology

ozler.cetin@usak.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4740-4155

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
6 Kasım 2018	6 November 2018
Kabul Tarihi	Date Accepted
18 Ocak 2019	18 January 2019
Yayın Tarihi	Date Published
Haziran 2019	June 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
DOI	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.479395	

Atf/Cite as

Çetin, Özer. "Rollo May'de Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik Yansımaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 18/35 (Haziran-June 2019): 171-186.
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.479395>

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. CC BY-NC-ND 4.0

Rollo May'de Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik Yansımaları

God Representation and its Psychological Reflections in Rollo May

Abstract

The aim of this study is to reveal Rollo May's views from his God Representation by means of findings obtained by archival scanning method. According to Rollo May, the basic motivation of man is to resemble the God he imagined. For this reason, the accuracy of the God representation must be constantly questioned. According to May, the God representation is mutually related with man's development. While God representation develops man's inner visions, pure inner visions develop the God representation. Rollo May argues that God only as a source of love, helps those who are good, who constantly protects the human beings, an authority that needs to be obeyed and human serving representations prevent the man's development. He believes that God representation, which strengthens man's freedom, responsibility and self-consciousness, contributes to human development. Rollo May benefited from the Old Testament, mythology and existential philosophy about God representation. The influence of the Old Testament and mythology led him to the development of anthropomorphic God representation. May has an anthropomorphic God representation that will not allow man to be like Himself, His God representation is one who struggles with man and who has difficulties in control of human. This is a paradox in May, because transcendental God representation contributes to human's development more than anthropomorphic God representation.

Key Words: Rollo May, God representation, Freedom, Anthropomorphism.

Summary

The aim of this research is to examine the views of Rollo May about God representation and to contribute to the studies of God representation. The findings of the study are obtained by archival scanning method. One of the prerequisites for achieving healthy results in scientific research is to choose the appropriate methods for subject matter. In this context, the archive scanning method is selected because it will be the most appropriate one. In the study, firstly, the definition of God representation, factors affecting its formation and theories developed about the God representation are mentioned. Later, Rollo May's ideas about God representation were examined. The findings are obtained from Rollo May's work and the studies made about him. In this study, the relationship between Rollo May's biography and theories of God representation was established and the factors affecting the formation of May's God representation were determined. Growing up in a religious family, May had a difficult childhood. His post-graduate education in theology, the priest in the church for a while and an existential psychologist make his approaches to the God representation important. God representation is defined as an individual's way of understanding and shaping God from early age through his mental development, knowledge and experience, upbringing and thinking style, and the principles of faith. God representation is formed by the interaction of human interest, expectation and subjective experiences with the concept of God learned from human culture. For this reason, God representation is a mental representation developed by person, not true God. There are some factors to influence the formation of God representation in man's

mind. Scientific studies show that the relationships with the parent, self-esteem, thoughts about religious issues, individual experiences related with God representation, cultural environment where he was raised, sacred books and gender are effective in the development of God representation. Human develops God representations to experience God in his inner world. Because human does not experience God directly. There is a relationship between God representation and mental health. While forgiving, helping, etc. healthy God representation affects human psychology positively, in response threatening, punishment, etc. unhealthy God representation affects human psychology negatively. According to Rollo May, the basic motivation of man is God representation. Therefore, he wants to resemble the God he represents. The healthy God representation contributes to development and mental health of human. There is an interaction between the inner visions of man and the healthy God representation. While the healthy God representation purifies the insights of man, the deepening of the insights and the deepening of the visions lead to the development of God representation. On the other hand, the unhealthy God representation prevents human development and mental health. According to May, man must continually question to test the validity of his God representation. Because man wants to resemble the God he imagines, it is important to test whether the representation he developed is healthy or not. May, evaluates the God representation which strengthens freedom, responsibility and self-consciousness, as positive for contributing to human development, but he finds some God representations negative for development of human. According to him the God representation which is always in the presence of the righteous and the God who will always representations protect human, are not healthy. Because this God representation leads to some expectation such as a guarantee of protection by God in some people and, when not realized, turns into negative feelings and thoughts. Another God representation that May finds unhealthy is the God representation to serve man. According to him, this representation prevents the development of man and passivates him. Man should struggle against difficulties by using potential powers instead of developing the God representation which will help him help him and fulfills his wishes. Another God representation that May finds negative in terms of human development is the authoritarian God representation. He sees that God is conceived as an authority that must be obeyed and this is used as an instrument of obedience. Morality is inconvenient for human development. Rollo May has negative approaches to God's representation as well as some positive ones. One of the reasons for this is the use of Greek mythology and the Old Testament as a source for God representation. The fact that the Greek mythology and especially the information about God in the pre-Moses period told the Old Testament had anthropomorphic features was negatively reflected in May's God representation. While, May stipulates that man should develop God representation for his own development, he emphasizes the significance of the anthropomorphic God representation. The God that May imagined is warned by man, fighting with man, does not want to be like man himself and has difficulties to prevent man. In this case, the God representation with anthropomorphic features will adversely affect the motivation of the man who May claimed to resemble God. In the history of mankind, monotheistic religions with abstract God understanding contributed to the development of human consciousness more than polytheistic religions with anthropomorphic gods. In addition, Rollo May's God representation does not seem to be emotionally relevant for human development. Because in his approach, he draws attention to the representations of a

God whose emotional dimension is weak, who struggles with man, whose assistance is unwanted.

Öz

Bu araştırmanın amacı, arşiv tarama yöntemini kullanarak Rollo May'ın Tanrı tasavvuruna dair görüşlerini incelemektir. Rollo May'e göre, insanın temel motivasyonu, tasavvur ettiği Tanrı'ya benzemektir. Bu nedenle Tanrı tasavvurunun doğruluğu sürekli sorgulanmalıdır. Ona göre Tanrı tasavvuru ile insanın gelişimi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Tanrı tasavvuru insanın vizyonları ve iç görülerini geliştirirken; saf vizyon ve iç görüler de Tanrı tasavvurunu geliştirmektedir. Rollo May, Tanrı'nın yalnızca sevgi kaynağı, iyilere yardım eden, insanı sürekli koruyan, insana hizmet eden ve itaat edilmesi gereken bir otorite olarak tasavvur edilmesinin insanın gelişimini engellediğini savunmaktadır. Ona göre özgürlük, sorumluluk ve benlik bilincini güçlendiren Tanrı tasavvuru, insanın gelişimine katkı sağlamaktadır. Rollo May, Tanrı tasavvuru konusunda Eski Ahit, mitoloji ve varoluşçu felsefeden yararlanmışır. Onun Eski Ahit ve mitolojiden etkilenmesi, antropomorfik bir Tanrı tasavvuru geliştirmesine neden olmuştur. May, insanın kendisi gibi olmasını istemeyen, insanla mücadele eden ve insanı kontrolde zorlanan antropomorfik bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Bu şekildeki bir Tanrı tasavvurunun insanın gelişimine katkısı tartışmalıdır. Çünkü soyut Tanrı tasavvuru antropomorfik Tanrı tasavvuruna göre insanın gelişimine daha çok katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rollo May, Tanrı tasavvuru, Özgürlük, Antropomorfizm.

GİRİŞ

İnsanı farklı kılan bilişsel yetilerinin başında soyutlamak, somutlaştırmak, anlamlandırmak ve içselleştirmek için kullandığı tasavvur yetisi gelmektedir. Tasavvur yetisinin faaliyetleri, yaşamın tüm alanlarında aynı bilişsel süreçlerden geçerek gerçekleşmektedir. Fakat dinin tasavvur yetisini metafizik alana yönlendirmesi nedeniyle dinî tasavvurlar diğer tasavvurlardan ayrılmaktadır. Din, tasavvur yetisinin faaliyet alanını genişletirken, tasavvur yetisi de bireyin dini daha iyi anlamasına, canlı ve dinamik dinî tecrübeler yaşamasına aracılık etmektedir. Tasavvur yetisi, soyut dinî kavramları somutlaştırarak anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi, somutları da soyutlaştırarak onlara anlam zenginliği kazandırmaktadır.¹

Önem sırası bakımından dinî tasavvurların başında Tanrı tasavvuru gelmektedir. Tanrı kavramının dinin merkezinde yer almasına paralel olarak, Tanrı tasavvuru da bireyin dinî hayatının merkezinde yer almaktadır. İnsan, yetiştiği kültür aracılığıyla tanıdığı Tanrı'yı doğrudan tecrübe edemediği için kendine özgü geliştirdiği tasavvurlar aracılığıyla tecrübe etmektedir. Geliştirilen Tanrı tasavvurunun çok sayıda öznel ve nesnel faktörle bağlantılı olması, aynı Tanrı'ya inanan insanlarda farklı tasavvurlara neden olmaktadır. Tanrı tasavvuru kişinin Tanrı'yla ilişki kurmasını sağlamasının yanında, ruh sağlığını da etkilemektedir. Bağışlayan, affeden, yardım eden vb. olumlu Tanrı tasavvurları, kişinin psikolojisine olumlu yansırken; suçlayan, tehdit eden, ceza veren vb. tasavvurlar olumsuz yansımaktadır.

¹ Özer Çetin, "İmgelem Yetisi ve Bazı Dini Olgularla İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1(2011):157-190.

Tanrı tasavvuru, din psikolojisinin araştırma konularından birisini oluşturmaktadır. Tanrı tasavvurunun oluşumunu ve gelişimini etkileyen değişkenler, Tanrı tasavvurunu açıklamaya dair teoriler, ana-baba imajlarının yansımaları, kültürel farklılıklar, Tanrı tasavvurunun psikolojik yansımaları ve psikolojik dinamiklerle ilişkisi vb. konular Tanrı tasavvuruna dair yapılan çalışmaların kapsamına girmektedir. Bu konuların içeriği dikkate alındığında, din psikolojisinin bizzat Tanrı kavramını değil kişinin geliştirdiği Tanrı tasavvurunu incelediği görülmektedir.

Rollo May'in insanın temel motivasyonunun Tanrı'ya benzemek olduğunu ileri sürmesi, insanın gelişimini ve ruh sağlığını Tanrı tasavvuruyla ilişkilendirmesi Tanrı tasavvuru konusundaki yaklaşımını önemli kılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle konuyla ilgili kavramlar, Tanrı tasavvurunun oluşumunu etkileyen faktörler ve Tanrı tasavvuruna dair kuramlara değinilecektir. Daha sonra Rollo May'in eserlerinden arşiv tarama yöntemiyle elde edilen Tanrı tasavvuruna dair bulgular incelenecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmalarda sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesinin ön koşullarından birisi konuya uygun yöntemin seçilmesidir. Bu bağlamda, araştırmada konuya en uygun olduğu düşünülen arşiv tarama yöntemi seçilmiştir. Arşiv taraması; var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplama ve toplanan verinin önemini tartışılması, problemle ilişkisinin kurulması ve bilginin sınıflandırılması aşamalarından oluşan bir süreçtir.² Arşiv tarama yönteminin başlıca avantajları, bir konu hakkında geçmişe ilişkin bilgi elde etmenin tek yolu olması ve konunun zaman içindeki gelişim ve değişimlerinin incelenebilmesini mümkün kılan tek yöntem olmasıdır. Buna karşılık gerekli bilgiyi bulup çıkarmanın güç olması, mevcut olanla yetinmek zorunda kalınması, çalışmanın zaman alması ve genelleme yapabilmek için tüm bilgilere ulaşılmasının gerekliliği yöntemin başlıca dezavantajları olarak sıralanabilir.

Araştırmanın ilk aşamasında Rollo May'in eserleri ve hakkında yapılan araştırmalardan elde edilen verilerle onun Tanrı tasavvuruna dair yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada Rollo May'in biyografisiyle Tanrı tasavvuruna dair yaklaşımları arasındaki ilişkiler Tanrı tasavvuru kuramları açısından değerlendirilmiştir.

1. TANRI KAVRAMI, TANRI ALGISI VE TANRI TASAVVURU

Biliş temelli olan kavram, algı ve tasavvur birbirlerine yakın ve ilişkili olmalarına karşılık her birinin kendine özgü farklı tanım ve işlevleri vardır. Düşüncenin yapı taşlarından olan kavram, zihnin geçmiş yaşantılardan yararlanarak bir dizi işlem sonrası benzerleri gruplandırmasıyla oluşmaktadır.³ Kavram; 'bir fikir, özellikle de bir kategoriye karşılık gelen ve o kategorinin temel özelliklerinden oluşan soyut, genel bir fikir; şeyleri, anlamlarını ve hangi kategorilere veya gruplara ait olduklarını, ne işe yaradıklarını vb. hatırlamak ve anlamak için kullanılan zihinsel bir temsil' olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bu tanımına göre, Tanrı kavramı, Tanrı'ya özgü bilgileri kapsamaktadır. Tanrı kavramı, Tanrı algısı ve Tanrı tasavvuru için ön

² Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2001), 63.

³ PsychSmart, *Aklın Aklı: Psikoloji*, trc. ed. Mithat Durak ve dğr. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 165.

⁴ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 436.

koşulu oluşturmaktadır. Tanrı algısı için Tanrı kavramına, Tanrı tasavvuru için de Tanrı algısına ihtiyaç duyulmaktadır.

Algı, 'duyu organları vasıtasıyla alınan uyarıcıların tutarlı, anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde örgütlenmesi, analizi, yorumu ve senteziyle ilişkili süreçlerin tamamı'⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle Tanrı algısı, bireyin Tanrı hakkında bilgi edinmesi, farkına varması, analiz ve sentezler yapması olarak tanımlanabilir. Din psikolojisi literatüründe Tanrı tasavvuru ve Tanrı imgesi eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İmge, 'görsel bilgilerin zihinsel temsili, dış uyarıcılar olmaksızın hatırlanan daha önceki bir duyu yaşantısının benzeri veya kopyası, gerçekte olmayan bir şeyin zihinsel resmi, bir izlenim, hayal gücünün yarattığı bir fikir, bir insanın, kurumun, gurubun vs. insanlar üzerinde bıraktığı genel izlenim'⁶ olarak tanımlanmaktadır. Tasavvur ise, 'ruhsal güçler veya duyuşal uyarılarla zihinde önceden oluşan herhangi bir nesnenin, olayın, fiilin ya da bir kavramın istekli olarak yeniden özel bir biçimde şekillenmesi, canlanması, anlam kazanması veya hatırlanması'⁷ olarak tanımlanmaktadır. Her iki kavramın tanımının benzer olduğu görülmektedir. Tanımlarda görsel canlanma ve zihinsel resim gibi ifadelerin kullanılmasının nedeni tasavvur araştırmalarının daha çok görsellik üzerine yapılmasından kaynaklanmaktadır. Tasavvur yalnızca görsel tasavvurla sınırlı olmayıp, daha önce algılanarak bellekte depolanmış diğer dört duyuya ait tüm veriler için geçerlidir⁸.

Dinî tasavvur; dinî kavramların, dinî olayların ve nesnelerin zihinde yeniden kişiye özgü canlandırılması, anlamlandırılması ve şekillendirilmesidir. Dinî tasavvur kapsamındaki Tanrı tasavvuru, 'bireylerin küçük yaşlardan itibaren zihinsel gelişimlerine, edinmiş oldukları bilgi ve yaşantılarına, yetiştirme ve düşünüş tarzlarına ve bağlı oldukları dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları, biçimlendirmeleri ve anlamlandırmaları'⁹ olarak tanımlanmaktadır. Tanrı'yı zihinde canlandırma, daha çok çocukluklarda ve tanrıların resmedildiği çok tanrılı dinlerin etkin olduğu kültürlerde yaygın olarak görülmektedir. Örneğin Hinduizm'de tanrıların heykellerinin bulunması, mensuplarının zihinlerinde görsel canlandırmalara neden olmaktadır. Hint kültüründe aynı tanrının farklı görünümlerdeki tasvirleri¹⁰ zihinlerdeki görsel canlandırmaları yansıtmaktadır. Tanrı'nın soyut olarak kavramlaştırıldığı dinlerde ise, Tanrı, sıfatları üzerinden anlamsal olarak tasavvur edilmektedir.

Tanrı algısı ve Tanrı tasavvuru aralarındaki benzerlikler yanında farklılıklar bulunmaktadır. Aralarındaki farkları ortaya çıkarmak için algı ve tasavvur konusunda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yapılan çalışmalarda tasavvurun bellekteki soyut veriler üzerinden gerçekleşmesi nedeniyle algıya göre daha uzun sürdüğü tespit edilmiştir. Algı duyulara bağlı olduğu için daha çabuk gerçekleşmektedir. PET (beyin dokularını inceleme) çalışmalarında tasavvur anında kan

⁵ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 42.

⁶ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 380.

⁷ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 159.

⁸ PsychSmart, *Aklımın Aklı: Psikoloji*, 165.

⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Tanrı Tasavvurları", *Din Psikolojisi*, ed. H. Hökeleli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2000), 171.

¹⁰ Zehra Eren, *Hint Kökenli Dinlerde Tanrı Tasavvuru* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 11-59.

basıncındaki yoğunluğun algıya göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, tasavvurun algılamadan daha çok enerji gerektirdiğini göstermektedir. EEG ve MR çalışmaları algı ve tasavvur faaliyetlerinde beynin farklı bölgelerinin aktiflediğini ortaya çıkarmıştır. Algı uyarıcılarla başlayıp otomatik işlerken; tasavvur istemle ve iç uyarıcılarla harekete geçmektedir.¹¹ Algı ve tasavvur arasındaki bu farklar, Tanrı algısı ve Tanrı tasavvuru için de geçerlidir. Rizzuto, Tanrı kavramının nesnel ve bilişsel temelli, Tanrı tasavvurunun ise öznel ve duygu ağırlıklı olduğunu iddia ederken¹² Tanrı algısına değinmemiştir. Tanrı algısı, Tanrı kavramı ve tasavvuru arasına yarı öznel yarı nesnel olarak konumlandırılabilir.

Tanrı kavramı, Tanrı algısı ve Tanrı tasavvuru iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim içindedirler. İnsanın kültürel çevre aracılığıyla tanıdığı Tanrı kavramı hakkında bilgi edinmesi, farkına varması, analiz ve sentezler yapmasıyla Tanrı algısı gerçekleşmektedir. Tanrı kavramı ve Tanrı algısıyla insanî ilgi, beklenti ve öznel yaşantıların etkileşimi sonrasında Tanrı tasavvurları oluşmaktadır. Bu nedenle Tanrı tasavvuru, bizatihi Tanrı olmayıp, kişinin geliştirdiği zihinsel bir temsildir. Kişinin doğrudan tecrübe edemediği Tanrı'yı iç dünyasında tecrübe etmesi için Tanrı tasavvurunu geliştirmesi gerekmektedir. Ancak tasavvurların yeniden düzenlenip gözden geçirilmesi ve yaşanabilecek sıkıntıları gidermek için referans alınacak bir Tanrı kavramının bulunması gerekmektedir.¹³

2. TASAVVURUN OLUŞUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tanrı tasavvurunun oluşumunda etkili olan bazı faktörler bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmada Tanrı tasavvurunu etkileyen faktörler; ebeveynle yaşantılar, önemli kişi ve gruplarla kurulan ilişkiler, benlik saygısı, Tanrı hakkındaki öğretim, dinî konular hakkında kişinin düşünceleri, kişinin Tanrı'yla ilişkisinde yaşadığı bireysel tecrübeler¹⁴ olmak üzere altı başlık altında ele alınmıştır. Tespit edilen bu faktörlerin daha çok birey merkezli olduğu görülmektedir. Tanrı tasavvurunda bireyin psikolojik mekanizmaları etkin olmakla birlikte eğitim ve kültürel çevrenin devreye girmesiyle bütünlük sağlanmaktadır¹⁵.

Tanrı tasavvurunu etkileyen faktörlerin başında kutsal metinler gelmektedir. Tanrı'nın sıfatları ve nitelikleri hakkında bilgiler veren kutsal metinler muhataplarının Tanrı tasavvurlarını etkilemektedir. Nitekim araştırmanın konusu olan Rollo May'ın Tanrı tasavvurunda Eski Ahit'in etkisi görülmektedir.

Cinsiyet değişkeni ve Tanrı tasavvuru arasında ilişki olduğu yönündeki bulgular cinsiyet değişkeninin Tanrı tasavvurunu etkilediğini göstermektedir. Yapılan bir çalışmada kızların daha çok bağışlayıcı, affedici ve merhametli bir Tanrı tasavvuruna sahipken, erkeklerin ise cezalandırıcı Tanrı tasavvurlarına sahip oldukları; kızların Tanrı'nın yakınlığını, koruyuculuğunu ve sevgisini öne çıkarırken, erkeklerin Tanrı'nın otoritesini ve cezalandırıcılığını öne çıkardıkları tespit edilmiştir¹⁶.

¹¹ Robert L. Solso ve dğr., *Bilişsel Psikoloji*, trc. Ayşe Ayçiçeği-Dinn, 5. Baskı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 363-370.

¹² Ana-Maria Rizzuto, *The Birth of the Living God* (Chicago and London: The University of Chicago Press 1979), 47-48.

¹³ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, II. Baskı (İstanbul: Dem Yayınları, 2000), 18.

¹⁴ David M. Wulf, *Psychology of Religion (Classic and Contemporary)*, Second Edition (New York: 1997), 368.

¹⁵ Antoine Vergote, *Dini İnanç ve İnançsızlık*, trc. Veysel Uysal (İstanbul: MÜİFY, 1999), 181.

¹⁶ M. Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 224-225.

Tanrı tasavvurunu etkileyen bir diğer faktör kişinin yetiştiği kültürel ortamdır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininin etkin olduğu kültürel ortamların bireylerin Tanrı tasavvurlarını etkilemeleri yanında, aynı kültür ortamında farklı mezhep, cemaat, tarikat gibi dinî yapılara mensubiyet de Tanrı tasavvurunun oluşumunu etkileyen diğer etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

Tanrı tasavvuru, dindarlık türünden bağımsız değildir. Tanrı tasavvuru, kurumsal dindarlık ve bireysel dindarlık veya iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık açısından karşılaştırıldığında, dindarlık türü değişkeninin sonuçlarda farklılığa neden olacağı ileri sürülebilir.

Tanrı tasavvurunda ilk izlenimler etkili olmakla birlikte, zamanla değişimlere uğramaktadır. Bireylerin yaşadığı tecrübeler yanında, etkisinde kaldıkları ideoloji ve düşünce akımları Tanrı tasavvurlarının yeniden düzenlenmesine neden olmaktadır. Bu durum Tanrı tasavvurunu varoluşçu felsefe temelinde geliştiren Rollo May örneğinde açık bir şekilde görülmektedir.

3. TANRI TASAVVURU KURAMLARI

Tanrı tasavvuru kuramları, genel olarak ilişkisel ve bilişsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlişki temelli ilk kuram Freud'a aittir. Tanrı kavramının kökenini tarihsel olarak totem evresi öncesi ilkel döneme dayandıran Freud'a göre, bu evrede erkek çocuklar dişileri paylaşmayan babayı öldürüp iç evliliği yasaklamışlardır. Daha sonra baba katlinden dolayı yaşadıkları suçluluk duygusuyla baş etmek için baba yerine totemi ikame ederek yüceltmeleri Tanrı fikrinin doğmasına neden olmuştur. Freud Tanrı tasavvurunu ise, çocuğun babasıyla yaşadığı ilişkilerinin yansıması olarak değerlendirmiştir.¹⁸ Ödipal dönemin Tanrı tasavvurunun gelişimi açısından önemli olduğunu belirterek,¹⁹ bu dönemin sonunda tamamlanan Tanrı tasavvurunun yaşam boyu sabit kaldığını ileri sürmüştür.

Tanrı tasavvurunu ilişkisel süreçlerle açıklayan bir diğer kuram, Nesne İlişkileri Kuramıdır. Çocuklar üzerine çalışmalar yürüten Klein, Freud'un yaklaşımında gördüğü yetersizlikler nedeniyle yeni bir kuram geliştirmiştir. Freud, çocuğun gelişimi açısından güdülerini önemseyip ebeveyn ilişkisinde babayı belirleyici konuma koyarken; Klein, çocukla ilişki kuran nesnelere ve çocukta bıraktığı izlenimleri önemsemiş, çocukla ilk ilişki kuran nesne olması ve çocuğun içselleştirmelerini düzenleyen kendilik gelişimindeki rolü nedeniyle anneyi belirleyici konuma yerleştirmiştir. Klein'e göre önce anne memesi çocuğa süt vermesine bağlı olarak iyi ve kötü nesne iken daha sonra bu ilişki annenin tümüne yansıtılmaktadır. Yaşanan ilişkilerde annenin iyiliği ağır bastığında çocuğun dış dünyaya karşı kaygısı giderek kaybolmaktadır. Bu süreçteki başarılı veya başarısız etkileşim, iç ve dış dünyayla kurulan

¹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 119.

¹⁸ Sigmund Freud, *Bir Yarılsamanın Geleceği*, trc. H. Z. Kars (İstanbul: Kaynak Yayınları,1985), 68-69; Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, trc., K. Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 141-223; Ali Köse, *Freud ve Din*, 3.Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 93-95.

¹⁹ Ralph W. Hood ve dğr., *The Psychology of Religion: an Empirical Approach* (New York: The Guilford Press, 2009), 95.

ilişkinin niteliğini belirlemektedir. Nesne ilişkileri kuramına göre, diğer nesnelere kurulan ilişkilerin temelinde anne ile kurulan ilişkiler bulunmaktadır.²⁰

Nesne ilişkileri kuramını Tanrı tasavvuru çalışmalarına uygulayan araştırmacıların başında Ana-Maria Rizzuto gelmektedir. Rizzuto'nun uzun yıllara dayanan çalışmalardan elde ettiği bulgular, Tanrı tasavvurunda baba imgesinin yanında anne, kardeş, anneanne, babaanne, dede, bakıcı ve öğretmen tasavvurlarının da aktif rol oynadığını ve Tanrı tasavvuruna kaynaklık eden ilk çocukluk yıllarına ait tecrübelerin defalarca işlenerek yeniden yapılandırıldığını göstermiştir.²¹

İlişki temelli bir diğer kuram Bowlby'nin geliştirdiği bağlanma kuramıdır. Bu kurama göre, bebek kendini güvende hissetmek için bir bağlanma nesnesine ihtiyaç duymakta ve yaşadığı ilişkiler sonrası geliştirdiği bağlanma stillerini diğer ilişkilerine yansıtmaktadır. Kirkpatrick, bağlanma kuramını din alanına aktararak Tanrı tasavvurunun temelinde bebeklik ve erken çocukluk döneminde ebeveyn ile kurulan bağlanma stillerinin bulunduğunu ileri sürmüştür. Bağlanma stilleri güvenli, kaygılı ve kaçınılmalı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Çocuğun ihtiyaçlarının sağlıklı olarak karşılanması, ebeveynine karşı güvenli bağlanmayı güçlendirmekle kalmayıp aynı zamanda güven duyulan bir Tanrı tasavvurunun gelişmesine kaynaklık etmektedir. Özetle bağlanma kuramına göre, Tanrı tasavvurunun temelinde çocukluk döneminde anne ve babayla kurulan bağlanma stilleri bulunmaktadır.²²

Bilişsel kuram Tanrı tasavvurunu zihinsel gelişimle açıklamaktadır. Bilişsel gelişim çalışmalarını Piaget başlatmış, kuramında zihinsel gelişimin dört evreden oluştuğunu ve somuttan soyuta doğru bir yol izlediğini belirtmiştir.²³ Kendisi ahlak gelişimini araştırmış, fakat dinî gelişimle ilgili herhangi bir çalışma yapmamıştır. Daha sonra David Elkind, Ronald Goldman ve Kohlberg gibi araştırmacılar Piaget'in gelişim modelini inanç ve ahlak gelişimine uygulayarak bu alanlardaki gelişimin temelini zihinsel olduğunu savunmuşlardır.²⁴

4. ROLLO MAY 'DE TANRI TASAVVURU

Rollo May insanın temel motivasyonunun tasavvur ettiği Tanrıya benzemek olduğunu belirtmektedir. Bu motivasyonun insanı geliştirdiğini ve eski dönemlerden beri insanoğlunun bunun farkında olduğunu ileri sürerek, bu konuda Eski Yunanlıları örnek göstermektedir.²⁵ Ona göre Tanrı, insanoğlunun özlemini çekip ulaşmak istediği gücün ve ideal arzuların sembolüdür. İnsan hayatının dinamizm kazanması ve zenginleşmesinin temelinde Tanrı tasavvuru bulunmaktadır. Bu nedenle insanın gelişimi için Tanrı tasavvurunu sürekli sorgulaması ve geliştirmesi gerekir. Çünkü yanlış tasavvurlar insanın gelişimini

²⁰ Kate M. Loewenthal, *Din Psikolojisi*, trc. Mustafa Ulu (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 88-91; Akif Hayta, "Nesne İlişkileri Kuramı ve Eleştirel Bir Değerlendirme", *DEM*, 8/20, (2010), 39-79; Bk. Melanie Klein, *Haset ve Şükran*, trc. Orhan Koçak-Yavuz Erten (İstanbul: Metis Yayınları, 2008); Melanie Klein, *Çocuk Psikanalizi*, trc. Ayşegül Demir (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015).

²¹ Rizzuto, *The Birth of the Living God*, 44-45.

²² L. Kirkpatrick, "An Attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion", *International Journal for the Psychology of Religion* 2/1 (1992) 3-28; Loewenthal, *Din Psikolojisi*, 91-93; Akif Hayta, "Anneden Allah'a Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/2 (2006), 29-63; Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 173-184.

²³ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, trc. H. Portakal (İstanbul: Cem Yayınları, 2000), 18-19.

²⁴ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 43-87.

²⁵ Rollo May, *Özgürlük ve Kader*, 3. Baskı, trc. Ali Babaoğlu (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2017), 135.

engellemektedir. İnsanın iç gözü ve vizyonları ile Tanrı tasavvuru arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Doğru Tanrı tasavvuru, insanın iç gözü ve vizyonlarını saflaştırırken; iç görünümün saflaşip vizyonların derinleşmesi ise, Tanrı tasavvurunun gelişmesine neden olmaktadır. May, bu konu ile ilgili olarak İbrahim'in Sodom Gomore'yi yok etmek isteyen Tanrı ile tartışarak onu ilkelerine uymamakla eleştirmesini²⁶ bir anlamda Tanrı tasavvurunun geliştirme çabası olarak yorumlamaktadır.²⁷ May, Tanrı tasavvurunun insanı geliştirdiğine dair yaklaşımına paralel bir şekilde Tanrı'nın sembolik sözleri olan kutsal metinleri de insanlığın gelişimi açısından son derece önemli bulmaktadır. Ona göre, büyük düşünürlerin Tanrı'nın sözlerindeki anlamları ortaya çıkarma çabaları insanlığa çok önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda Tanrı'nın sözlerini insanlık için bitmez tükenmez anlamları barındıran bir hazine olarak görmektedir.²⁸

Rollo May'in Tanrı tasavvuruna dair görüşleri, temel olarak Eski Ahit'teki Âdem kıssasının anlatıldığı ayetlere dayanmaktadır. İlgili ayetlere bakıldığında Âdem'i potansiyel bir rakip görerek kendisi gibi olmasını istemeyen, Âdem'i kontrolde zorlanan ve insanî zaafı olan bir Tanrı tasavvuru dikkati çekmektedir. Bu ayetlerde Tanrı'nın bilgisini ve ölümsüzlüğünü temsil eden ağaçların meyvelerini yemeleri kendilerine yasaklandığı halde Âdem ve Havva'nın Şeytan'ın teşvikiyle bu yasağı çiğneyerek kendilerine iyi ve kötüyü ayırt etme imkânı veren Tanrı bilgisini kazandıkları anlatılmaktadır. Daha sonraki süreçte Âdem'in bilgi ağacının meyvesi ile yetinmeyip yaşam ağacının meyvesini de yiyerek ölümsüzlüğe ulaşmasını istemeyen Tanrı'nın "Âdem bilgi ağacının meyvesinden yiyip iyi ve kötüyü bilmekle bizim gibi oldu. Artık yaşam ağacı meyvesinden yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli" diyerek onu cennetten kovduğu bildirilmektedir.²⁹ May, insan doğasında bulunduğunu savunduğu özgürlük, benlik bilinci, yaratıcılık, sorumluluk ve isyan gibi kazanımların Âdem'in Tanrı'yla mücadelesi sonucu kazanıldığını ileri sürmektedir. May, bu ayetlerin etkisiyle insan ve Tanrı arasında var olduğunu düşündüğü çatışmadan yola çıkarak insanın kendisiyle mücadele edebileceği bir Tanrı tasavvuru geliştirmiştir. Ona göre, insanın gelişimi için Tanrı'yı mutlak güç görüp boyun eğme yerine, Tanrı'yla mücadele etmesi gerekir. May bu yaklaşımını Nuh ve oğullarının girdikleri mücadele sonrası Tanrı'yla sözleşme yapıp bir daha tufan yaratmayacağına dair Tanrı'dan söz almalarının³⁰ ve İbrahim'in uyarması sonrası Tanrı'nın Sodom ve Gomore'yi yok etmekten vazgeçmesinin anlatıldığı³¹ ayetlerle desteklemektedir.³²

May, insan ile mücadele eden antropomorfik Tanrı tasavvurunu desteklemek için Eski Ahit yanında mitolojiden yararlanmaktadır. Mitolojik bir kahraman olan Prometheus'un tanrılardan ateşi çalarak insanlara sunması karşılığında cezaya çarptırılmasıyla Âdem'in bilgi ağacının meyvesinden yiyerek cennetten çıkması arasında ilişki kurmaktadır. Mitolojide geçen anlatıya göre, Prometheus Olimpos Dağı'ndaki tanrıların vermek istemedikleri ateşi çalıp insanlara sunmuştur. Bu duruma kızan Zeus, Prometheus'u Kafkas Dağı'nda zincire vurup

²⁶ Yaratılış, 18/25.

²⁷ Rollo May, *Güç ve Masumiyet*, trc. Mihriban Doğan (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 252.

²⁸ Rollo May, *Yaratma Cesareti*, trc. Alper Oysal (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 121.

²⁹ Yaratılış, 3/22-24.

³⁰ Yaratılış, 9/9-12.

³¹ Yaratılış, 9/9-12.

³² Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, trc. Kerem Işık, 10. Baskı (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2017), 172-184.

onun her gün tekrar büyüyen ciğerini parçalayıp yemesi için bir kartal göndererek cezalandırmıştır.³³ May, Âdem'in Tanrı'nın yasağına uymayarak bilgi ağacının meyvesinden yemesi ve Prometheus'un tanrılardan ateşi çalması arasında benzerlikler olduğunu belirterek isyanın insanın gelişimi açısından önemini vurgulamaktadır.³⁴ May'e göre, kazanımlar Tanrı'nın bir lütfu olmayıp insanın mücadelesi sonucu elde edilmiştir.³⁵ Ancak kazanımların Tanrı'yla mücadele ederek elde edilmesinin Tanrısız gerçekleştirilebileceği anlamına gelmediğini belirtip isyan için otoriteyi, otorite için de isyanı şart koşmaktadır.³⁶

May, Tanrı'nın yalnızca sevgi kaynağı olarak tasavvur edilmesinin³⁷ Tanrı'nın her şeye kadir olmasıyla çelişeceğini, güçten yoksun sevgiyle sınırlı Tanrı tasavvurunun insanın gelişimi açısından yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Tanrı tasavvuru, Tanrı'ya sevgiyle yaklaşmasının yanında Tanrı'dan çekinmeyi de kapsadığı takdirde insanın gelişimine katkıda bulunabilir.³⁸ May, yalnızca sevilen veya yalnızca korkulan Tanrı tasavvuru yerine hem sevilen hem de çekinilen Tanrı tasavvurunu daha sağlıklı bulmaktadır.

May, her zaman iyilerin yanında olan ve onları koruyan bir Tanrı tasavvurunu doğru bulmamaktadır. Ona göre, bu tür Tanrı tasavvurları bazı kişilerde Tanrı tarafından korunma garantisi gibi bir beklentiye neden olmakta ve bu beklenti gerçekleşmediğinde yaşanan hayal kırıkları Tanrı'ya dair olumsuz duygu ve düşüncelere dönüşmektedir. Ona göre, her zaman iyilerin yanında olan ve onları koruyan bir Tanrı tasavvurunun altında, sıkça tekrarlanan 'Tanrı seni gözetecek' türünden dini söylemler bulunmaktadır.

May'e göre, kendine hizmet eden Tanrı tasavvurunu kişiyi pasifize etmekte ve gelişimini sınırlandırmaktadır. İnsan, her zaman yardımına koşan ve isteklerini yerine getiren bir Tanrı tasavvuru geliştirmek yerine, Tanrı'nın verdiği potansiyel güçlerini kullanarak zorluklarla mücadele etmelidir. İnsan desteklenme ihtiyacına hayır diyebildiğinde ve yardım talep etmeyecek düzeye geldiğinde otorite sahibi gibi davranabilir. Bu nedenle kişi kendi potansiyellerini kullanarak problemlerini çözmeli, dinî inanç ve ibadetleri karşılığında Tanrı'dan bir şey beklememeli ve Tanrı'yı karşılıksız sevme cesaretini göstermelidir. May, inançları ve ibadetleri karşılığında kendisine gerekli desteği sağlayacağı yönünde geliştirilen Tanrı tasavvurunu insanın gelişimi açısından sakıncalı bulmaktadır.³⁹

May, Tanrı'nın itaat edilmesi gereken bir otorite olarak tasavvur edilmesini ve "itaat ahlakı" aracı olarak kullanılmasını insanın gelişimini engellediğini düşünmektedir. Otoriter Tanrı tasavvuruna dayandırılan itaat ahlakının çeşitli çıkarılara ulaşmak için kullanılmasından, yapılan haksızlıkları meşrulaştırmaktan insanları boyun eğdirmeye varacak kadar geniş bir yelpazede olumsuz olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁰ İtaat ahlakını "benliği başkasına tabi kılarak iyiliğe erişme aracı" olarak tanımlayan May'e göre, aile ortamında anne-

³³ May, *Yaratma Cesareti*, 55.

³⁴ May, *Kendini Arayan İnsan*, 177.

³⁵ May, *Güç ve Masumiyet*, 250.

³⁶ May, *Güç ve Masumiyet*, 254.

³⁷ May, *Kendini Arayan İnsan*, 199.

³⁸ May, *Kendini Arayan İnsan*, 129.

³⁹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 188.

⁴⁰ May, *Güç ve Masumiyet*, 52.

babanın Tanrı temsilcisi olarak görülüp çocukların ebeveyne itaate zorlanması Tanrı'yı kozmik bir babaya dönüştürmektedir.⁴¹

5. TANRI TASAVVURUNUN GELİŞİMİ AÇISINDAN ROLLO MAY'IN HAYATININ KURAMLARA GÖRE İNCELENMESİ

Rollo May'in ailesiyle yaşadığı ilişkiler, aldığı eğitim, dinî metinler (Eski Ahit), mitolojiye olan ilgisi, varoluşçu felsefe, yaşadığı tecrübeler ve kişilik özellikleri onun Tanrı tasavvuruna dair görüşlerini etkilemiştir.

May, çocukluk döneminde şizofren ablası ve çocuklarına karşı ilgisiz annesiyle sağlıklı ilişkiler geliştirememiş, aile ortamındaki problemlerden kaçmak için yaşadığı kasabadaki ırmak kıyısında uzun zamanlar geçirmiştir. İki evliliğinin ayrılıkla sonlanmasını annesi ve ablasıyla yaşadığı sağlıksız ilişkilere bağlamıştır.⁴² Babasının Genç Hristiyanlar Topluluğu'nda sekreterlik görevini üstlenip çocuklarının iyi bir Hristiyan olmaları için çaba sarf etmiş olmasına⁴³ karşılık eşiyile yaşadığı geçimsizlik nedeniyle boşanmış ve bu durum çocuklarını olumsuz etkilemiştir.⁴⁴

Klasik Psikanalitik yaklaşımla May'in Tanrı tasavvurunun gelişimi incelendiğinde babasının iyi çocuk olarak yetiştirme kaygısıyla çocukları üzerinde kurduğu baskının May'in Tanrı tasavvurunun gelişimine olumsuz yansıdığı söylenebilir. Freud'u birçok konuda eleştirmesine rağmen Tanrı tasavvuru konusunda onunla benzer bir yaklaşımı benimseyerek anne-babasının Tanrı temsilcisi olarak görülüp çocukların onlara itaate zorlanmasının Tanrı'yı kozmik bir babaya dönüştürdüğünü ileri sürmesi,⁴⁵ May'in çocukluk yıllarındaki yaşantısıyla ilişkilendirilebilir. Psikanalitik yaklaşıma göre, May'in ailesinde yaşadıkları nedeniyle olumsuz Tanrı tasavvuru geliştirmesi gerekmektedir. Ancak May'in Tanrı tasavvuruna bakıldığında olumsuz yaklaşımlar yanında olumlu yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu nedenle Psikanalitik kuram May'in Tanrı tasavvuru yaklaşımının gelişimini yeterince açıklamamaktadır.

Nesne ilişkileri kuramı açısından bakıldığında annesi başta olmak üzere aile ortamında olumsuz ilişkiler yaşaması Rollo May'in olumsuz Tanrı tasavvuru geliştirmesini gerektirmektedir. Fakat onun kuramında olumsuzluklar yanında olumlu yaklaşımların da olması nesne ilişkileri kuramının yetersiz kaldığını göstermektedir. Benzer durum bağlanma kuramı için de geçerlidir.

Bilişsel kuram, Rollo May'in Tanrı tasavvuru yaklaşımını açıklamaya dönük en uygun kuram olarak görünmektedir. Küçük yaşlardan itibaren okuyan sorgulayan birisi olması, sanat, felsefe, din, mitoloji, psikoloji ve danışmanlık alanlarındaki geniş birikimi, özgün yorumları ve diyalektik düşünce tarzı May'in üst düzeyde bilişsel potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla May'in Tanrı tasavvurunda çok sayıda faktör etkin olmakla birlikte bilişsel potansiyellerinin daha belirleyici olduğu söylenebilir. Tanrı tasavvurunda olumlu ve olumsuz yaklaşımlarının bulunması onun diyalektik düşünce tarzıyla ilişkilendirilebilir.

⁴¹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 193.

⁴² F. E Rabinowitz ve dğr., "Rollo May: A Man of Meaning and Myth", *Journal of Counseling and Development* 67 (April 1989), 436-441.

⁴³ Jess Feist-Gregory J. Feist, *Theories of Personality*, Sixth Edition (New York:McGrawHill, 2006), 340.

⁴⁴ Barbara Engler, *Personality Theories: An Introduction*, Ninth Edition (WADSWORTH CENCAGE Learning, 2014), 307.

⁴⁵ May, *Kendini Arayan İnsan*, 193.

May'in aldığı eğitim ve bağlı olduğu felsefe akımı da Tanrı tasavvurunu etkilemiştir. O, çocukluk yıllarından itibaren mitoloji ve dine ilgi duymuş daha sonraki yıllarda öğretmenliği bırakarak din alanında kendini yetiştirmek için Union Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans eğitimine devam etmiştir. Bu dönemde tanıştığı hocası varoluşçu teolog Paul Tillich'le uzun yıllar sürecek bir dostluk geliştirmiştir.⁴⁶ May, almış olduğu din eğitimini, Eski Ahit ve mitolojiye dair birikimini tüberküloz tedavisi gördüğü dönemde⁴⁷ varoluşçu felsefeye göre gözden geçirip yeniden şekillendirmiş ve aktif insan tasavvuruna uygun bir Tanrı tasavvuru geliştirmiştir.

May'in Tanrı tasavvurunun oluşumunda etkili olan bir diğer faktör onun kişilik özellikleridir. Üniversite yıllarında gördüğü olumsuzluklara yazılarıyla karşı çıkması, yakalandığı tüberküloza karşı direnmesi, kilise çevrelerinde psikolojinin gereksizliği yönündeki görüşlere ve bilim çevrelerinde dini psikolojinin dışına itme çabalarına karşı mücadele etmesi,⁴⁸ yaşamında aktif başa çıkma yöntemini seçmiş olması onun mücadelecilik kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Onun bu özelliği Tanrı tasavvuruna yansımış Eski Ahit'teki bazı peygamber kıssaları ve mitolojik kahramanlardan esinlenerek kendisiyle mücadele edilebilen bir Tanrı tasavvuru geliştirmesine neden olmuştur.

SONUÇ

Rollo May'in insanın gelişiminin temelinde Tanrı tasavvuru bulunduğunu ileri sürmesi, Tanrı tasavvurunun sürekli geliştirilmesi ve doğruluğunun sorgulanması gerektiğini belirtmesi onun Tanrı tasavvuru konusundaki olumlu yaklaşımlarının başında gelmektedir. Bunların yanında yalnızca sevilen veya korkulan Tanrı tasavvuru yerine hem sevilen hem de korkulan Tanrı tasavvurunu daha sağlıklı bulması; kendine hizmet eden Tanrı tasavvurunun insanın gelişimini olumsuz etkilediğini belirtmesi; her zaman iyilerin yanında olan ve onları koruyan bir Tanrı tasavvurunun insanı beklentiye soktuğunu ve gerçekleşmediğinde Tanrı'ya karşı olumsuz duygu ve düşüncelere dönüştüğünü ileri sürmesi; Tanrı'nın itaat edilmesi gereken mutlak bir otorite gibi tasavvur edilmesinin "itaat ahlakı" için araç olarak kullanılabileceğine dikkat çekmesi; aile ortamında anne-babanın Tanrı temsilcisi olarak gösterilerek çocukların onlara itaate zorlanmasının Tanrı'yı kozmik bir babaya dönüştürdüğünü savunması⁴⁹ onun Tanrı tasavvuruna dair olumlu yaklaşımları olarak sıralanabilir.

Rollo May'in Tanrı tasavvuru konusundaki bu olumlu yaklaşımlarının yanında olumsuz ve çelişkili yaklaşımları da bulunmaktadır. Onun Eski Ahit'te geçen tüm ayetleri dikkate almayıp yalnızca kendi fikirlerini destekleyen ayetleri dikkate aldığı görülmektedir. Eski Ahit'te genel olarak Hz. Musa öncesi insanla çatışan antropomorfik bir Tanrı tasavvuru bulunmasına karşılık, Hz. Musa sonrası giderek soyutlaşan bir Tanrı tasavvuru yer almaktadır.⁵⁰ Rollo May Hz. Musa öncesi ayetleri dikkate alması, insan ve Tanrı arasında bir çatışmanın var olduğunu varsayması insanın kendisi gibi olmasını istemeyen antropomorfik bir

⁴⁶ Rabinowitz, "Rollo May: A Man of Meaning and Myth", 577.

⁴⁷ Banu Yazgan İnanç-Esef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 7. Baskı (Ankara: Pegem Yayınları, 2013), 333.

⁴⁸ Engler, *Personality Theories: An Introduction*, 353.

⁴⁹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 193.

⁵⁰ E. Fromm, *Tanrılar Gibi Olacaksınız*, trc. Bozkurt Leblecioğlu (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 30-31.

Tanrı tasavvuru geliştirmesine neden olmuştur.⁵¹ Özellikle Eski Ahit'teki ayetlerin bir kısmını dikkate almayıp, bir kısmını ise bağlı olduğu felsefi akıma bağlı fikirlerini desteklemek için kullanması Tanrı tasavvuru konusundaki bazı yaklaşımlarının kurgu olduğunu akla getirmektedir.

Rollo May'in bir taraftan insanın kendini geliştirmesi için bir Tanrı tasavvuru geliştirmesini şart koşarken, diğer taraftan antropomorfik bir Tanrı tasavvurunu öne çıkarması çelişkili görünmektedir. May'in tasavvur ettiği Tanrı insan tarafından ikaz edilmekte, insanla mücadele etmekte, insanın kendisi gibi olmasını istememekte, ancak bunu engellemekte yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Rollo May'in Tanrı tasavvuru, duygusal açıdan insanı desteklememektedir. Onun düşüncesinde sığınılmayan, yardım istenmeyen, kendisinden bir şey beklenmeyen duygusal boyutu zayıf bir Tanrı tasavvuru dikkat çekmektedir. Bu şekildeki bir antropomorfik Tanrı tasavvuru, May'in insanın temel motivasyonunun tasavvur ettiği Tanrı'ya benzemek olduğu yönündeki tezini çürütecektir. Nitekim her şeyden önce soyut Tanrı anlayışına sahip tek Tanrılı dinler somut tanrılara sahip çok tanrılı dinlere göre insan bilincinin gelişimine daha çok katkı sağlamışlardır.⁵² Ayrıca May'in insanî zaafı taşıyan antropomorfik Tanrı tasavvuruyla Tanrı tasavvurundaki somutluk ve soyutluk (teşbih ve tenzih) arasında kurulması gereken dengeyi somut(teşbih) lehine bozduğu görülmektedir. Bu durum May'in Tanrı tasavvuru yaklaşımının insanın gelişimi açısından sorgulanması gerektiğini akla getirmektedir. Çünkü soyut yönü ağır basan Tanrı tasavvuru, somut yönü ağır basan Tanrı tasavvuruna göre insanın gelişime daha çok katkı sağlayacaktır.

May, dinlerdeki Tanrı kavramından ziyade bağlı olduğu varoluşçu felsefenin insan tasavvuruna uygun bir Tanrı tasavvuru geliştirmiş ve insan tasavvurunu yüceltip Tanrıya yaklaştırmıştır. Bu durum insanın dindeki Tanrı kavramından ziyade kendi ilgi ve yaklaşımlarını merkeze alarak geliştirdiği Tanrı tasavvurunun geçerliliği ve insanın gelişimine katkısı sorununu akla getirmektedir. Bunların yanında May'in Tanrı tasavvuru konusunda sınırlı kaynaklardan yararlanması ve geliştirdiği Tanrı tasavvuru tüm insanlığı kapsayıcı şekilde değerlendirmesi metodolojik açıdan sağlıklı bir yaklaşım değildir.

⁵¹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 172-184.

⁵² M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci* (İstanbul: Metis Yayınları, 1997), 157-163.

KAYNAKÇA

- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2001.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000.
- D. M Wulf. *Psychology of Religion (Classic and Contemporary)*. Second Edition. New York: 1997.
- Eren, Z. *Hint Kökenli Dinlerde Tanrı Tasavvuru*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Engler, B. *Personality Theories: An Introduction*. Ninth Edition. Wadsworth Cengage Learning 2014.
- Feist, Jess – Feist, Gregory J. *Theories of Personality*. Sixth Edition. New York: McgrowHill, 2006.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği*. Trc. H. Z. Kars. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. Trc. K. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.
- Fromm, Erich. *Tanrılar Gibi Olacaksınız*. Trc. Bozkurt Leblecioğlu. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006): 29-63.
- Hayta, Akif. "Nesne İlişkileri Kuramı ve Eleştirel Bir Değerlendirme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20 (2010):39-79.
- Hood, Ralph W. ve dğr. *The Psychology of Religion: an Empirical Approach*. New York: The Guilford Press, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. II. Baskı. İstanbul: Dem Yayınları, 2000.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Karasar, N. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994.
- Kirkpatrick, L. "An Attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion". *International Journal for the Psychology of Religion* 2/1(1992): 3-28.
- Klein, M. *Çocuk Psikanalizi*. Trc. Ayşegül Demir. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.
- Klein, M. *Haset ve Şükran*. Trc. Orhan Koçak. Yavuz Erten, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Köse, Ali. *Freud ve Din*. 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Loewenthal Kate M. *Din Psikolojisi*. Trc. Mustafa Ulu. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- May, Rollo. *Güç ve Masumiyet*. Trc. Mihriban Doğan. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- May, Rollo. *Kendini Arayan İnsan*. Trc. Kerem Işık. 10. Baskı. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2017.
- May, Rollo. *Yaratma Cesareti*. Trc. Alper Oysal. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- May, Rollo. *Özgürlük ve Kader*, Trc. Ali Babaoğlu. 3. Baskı. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2017.
- Mehmedoğlu, A. Ulvi. "Tanrı Tasavvurları". *Din Psikolojisi*. Ed. Hayati Hökelekli. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Çetin, Özer. "İmgelem Yetisi ve Bazı Dini Olgularla İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ 1(2011): 157-190.
- Piaget, J. *Çocukta Zihinsel Gelişim*. Trc. H. Portakal. İstanbul: Cem Yayınları 2000.

- PsychSmart. *Aklımın Aklı: Psikoloji*. Trc. Ed. Mithat Durak ve dğr. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Rabinowitz, F. E. - Good, Gelnn - Cozad, Liza. "Rollo May: A Man of Meaning and Myth". *Journal of Counseling and Devolopment* 67 (April 1989): 436-441.
- Rizzuto, Ana-Maria. *The Birth of the Living God*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1979.
- Saydam, Mustafa Bilgin. *Deli Dumrul'un Bilinci*. İstanbul: Metis Yayınları, 1997.
- Solso R. L. - Maclin, M. Kimberly - Maclin, Otto H. *Bilişsel Psikoloji*. Trc. Ayşe Ayçiceği-Dinn. 5. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları 2013.
- Vergote, Antoine. *Dini İnanç ve İnançsızlık*. Trc. Veysel Uysal. İstanbul: MÜİFY, 1999.
- Yavuz, K. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİB Yayınları, 1983.
- Yazgan İnanç, Banu- Yerlikaya, Esef Ercüment. *Kişilik Kuramları*. 7. Baskı. Ankara: Pegem Yayınları, 2013.
- Yıldız, M. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları 2007.